

SLOVENSKÁ POĽNOHOSPODÁRSKA UNIVERZITA V NITRE

Fakulta biotechnológie
a potravinárstva

Katedra mikrobiológie

prof. Ing. Miroslava Kačániová, PhD. – Ing. Lukáš Hleba, PhD.

BAKTERIOLÓGIA

Nitra 2019

Vydala Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre
vo Vydavateľstve SPU

Autori: prof. Ing. Miroslava Kačániová, PhD. (10,49 AH)
Katedra mikrobiológie
FBP, SPU v Nitre

Ing. Lukáš Hleba, PhD. (4,50 AH)
Katedra mikrobiológie
FBP, SPU v Nitre

Recenzenti: doc. RNDr. Leona Buňková, PhD.
doc. Ing. Simona Kunová, PhD.

Schválila rektorka Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre dňa 26. 2. 2019
ako skriptá pre študentov SPU.

© M. Kačániová, L. Hleba, Nitra 2019

ISBN 978-80-552-1972-1

ÚVOD	7
1 MIESTO A ÚLOHA BAKTÉRIÍ V PRÍRODE	8
2 BAKTERIÁLNA BUNKA	9
2.1 Vnútročné usporiadanie, tvar a veľkosť bakteriálnej bunky.....	9
2.1.1 Vnútročné usporiadanie	9
1.1.1 Veľkosť	10
1.1.2 Tvar.....	11
2.2 Prvkové a molekulové zloženie	11
2.3 Jadrová hmota	15
2.4 Plazmidy	17
2.4.1 Rezistencia na antibiotiká a chemoterapeutiká	18
2.4.2 Rezistencia na ťažké kovy	19
2.4.3 Produkcia antibiotík	19
2.4.4 Produkcia toxínov	19
2.4.5 Produkcia baktériocínov	20
2.4.6 Degradácia a oxidácia	22
2.4.7 Tvorba restričných a modifikačných enzýmov	22
2.4.8 Schopnosť symbiózy hľuzotvorných baktérií.....	22
2.4.9 Quorum sensing u baktérií	22
2.5 Cytoplazma	23
2.6 Ribozómy.....	23
2.7 Rezervné látky	25
2.8 Cytoplazmatická membrána	26
2.9 Bakteriálna bunková stena	27
2.10 Púzdro, glykokalyx a S-vrstva	29
2.11 Fimbrie (pilus)	30
2.12 Bičičky.....	30
2.13 Spóry a sporulácia.....	32
2 TAXONÓMIA BAKTÉRIÍ	35
2.1 Taxonomické jednotky a ich hierarchia.....	37
2.1.1 Numerická taxonómia.....	38
2.1.2 Chemotaxonómia (chemosystematika).....	39
2.1.3 Nomenklatúra.....	39
2.1.4 Identifikácia	39
2.2 Charakteristika jednotlivých baktérií.....	40
2.2.1 Baktérie s G ⁻ bunkovou stenou	40

2.2.2	Baktérie s G ⁺ bunkovou stenou.....	40
2.2.3	Kmeň Spirochaetes	41
2.2.4	Kmeň Proteobacteria.....	43
2.2.5	Kmeň Chlorobi	69
2.2.6	Kmeň Chloroflexi	70
2.2.7	Kmeň Firmicutes.....	70
2.2.8	Kmeň Actinobacteria	76
2.2.9	Kmeň Actinobacteria	83
2.2.10	Kmeň Tenericutes.....	91
3	RAST A ROZMNOŽOVANIE BAKTÉRIÍ.....	92
3.1	Rast a delenie bakteriálnej bunky	92
3.2	Životný cyklus baktérie	93
3.3	Rastová krivka bakteriálnej populácie.....	95
3.3.1	Lag fáza	97
3.3.2	Exponenciálna fáza	97
3.3.3	Stacionárna fáza rastu	98
3.3.4	Fáza odumierania	98
3.3.5	Diauxia.....	99
3.4	Kontinuálna kultivácia baktérií.....	100
3.5	Rast a množenie baktérií v prirodzenom prostredí	101
3.6	Genetika baktérií.....	102
3.6.1	Proteosyntéza	102
3.6.2	Regulácia proteosyntézy	103
3.6.3	Zmena genetickej informácie.....	103
3.6.4	Spôsobu prenosu genetického materiálu.....	104
4	METABOLIZMUS BAKTÉRIÍ	105
4.1	Výživa baktérií.....	106
4.1.1	Zdroj energie, uhlíka a elektrónov	106
4.1.2	Zdroj dusíka	109
4.1.3	Zdroje ostatných biogénnych prvkov.....	110
4.1.4	Akceptory elektrónov	110
4.1.5	Rastové faktory	111
4.1.6	Živné laboratórne médiá	112
4.2	Metabolizmus baktérií a jeho regulácia	113
4.3	Transport látok do bunky	116
4.4	Bakteriocídne a bakteriostatické látky	117

4.4.1	Bakteriocídne látky	118
4.4.2	Baktériostatické látky	118
4.5	Jedy	119
4.6	Antimetabolity	120
4.7	Antibiotiká	120
4.7.1	Objav a rozvoj antibiotík	121
4.7.2	Mechanizmy účinku antibiotík	122
4.7.3	Inhibícia syntézy bunkovej steny	123
4.7.3.1	Inhibícia proteínovej syntézy	124
4.7.3.2	Poškodenie cytoplazmatickej membrány	125
4.7.3.3	Inhibícia syntézy nukleových kyselín	126
4.7.3.4	Inhibícia syntézy esenciálnych metabolitov	127
4.7.4	Rezistencia baktérií na antibiotiká a jej dôsledky	128
4.7.5	Rozdelenie antibiotík podľa štruktúry molekúl	129
4.7.5.1	Penicilíny	130
4.7.5.2	Cefalosporíny	131
4.7.5.3	Karbapenémy	132
4.7.5.4	Monobaktámy	132
4.7.5.5	Makrolidy	133
4.7.5.6	Chynolóny	134
4.7.5.7	Aminoglykozidy	134
4.7.5.8	Tetracyklíny	135
4.7.5.9	Ostatné antibiotiká	136
5.7.5	Mechanizmy rezistencie	136
5.7.5.1	Enzymatická deštrukcia alebo inaktivácia antibiotika	137
5.7.5.2	Prevenia prieniku do cieľového miesta	138
5.7.5.3	Zmena cieľového miesta antibiotika	138
5.7.5.4	Rýchly efflux (odtok) antibiotík	139
6	FYZIKÁLNE A CHEMICKÉ ÚČINKY PROSTREDIA NA BAKTÉRIE	140
6.1	Vlhkosť	140
6.2	Osmotický tlak	140
6.3	Aktivita vody (A_w)	141
6.4	Tlak	142
6.5	Koncentrácia vodíkových iónov (pH)	142
6.6	Žiarenie	143
6.7	Teplota	144

7	IDENTIFIKÁCIA BAKTÉRIÍ	145
7.1	Veľkosť a tvary baktérií pri identifikácii	145
7.2	Čistenie kultúr.....	146
7.3	Selektívne živné pôdy.....	148
7.4	Diagnostické živné pôdy.....	148
7.5	Biochemická identifikácia baktérií	149
7.6	Aplikácia nových metód pri identifikácii baktérií	149
7.7	Molekulárno-biologické metódy.....	150
7.7.1	DNA hybridizácia	151
7.7.2	Polymerázová reťazová reakcia (PCR).....	152
7.7.3	Real-time PCR	153
7.7.4	Fingerprintové metódy.....	157
7.7.5	Southernov prenos	162
7.7.6	Denaturačná vysokorozlišovacia kvapalinová chromatografia (dHPLC).....	164
7.7.7	Sekvenovanie	164
7.8	Fyzikálne metódy stanovenia biochemických a fyziologických vlastností mikrobiálnych buniek.....	168
7.8.1	MALDI-TOF MS.....	168
7.8.2	Prietoková cytometria	169
7.9	Imunologické metódy	170
7.9.1	ELISA (enzým-linked immunosorbent assay).....	170
7.9.2	ELFA - Enzyme-linked fluorescent assay	170
7.9.3	Imunomagnetická separácia.....	171
8	POUŽITÁ LITERATÚRA	172

ÚVOD

Ľudské telo je domovom viac ako 2 kg baktérií, ktorých je dokopy viac než všetkých buniek nášho tela. Rôzne kmene obývajú prakticky všetky vonkajšie a vnútorné časti nášho tela. Niektoré z nich môžu spôsobiť vážne ochorenia, ale väčšina z nich sú "dobré" baktérie, ktoré sú nevyhnutné pre riadne fungovanie nášho tela. Jednou z najdôležitejších úloh našich "dobrých" baktérií, je ochrana proti invázii parazitických patogénov. Vedecké hypotézy dokazujú, že ľudia sú schopní uchovať vlastné kmene baktérií v priebehu života. Baktérie s nami spolupracujú aj pri ďalších procesoch, ako je metabolizmus, kde sa baktérie hrubého čreva podieľajú na tráviacich pochodoch, tvoria vhodnú mikroklímu čriev a produkujú vitamíny a ďalšie látky, ktoré potrebujeme. Črevná mikrocenóza napomáha mnohým dôležitým procesom v našom tele, vrátane trávenia. Črevné baktérie umožňujú fermentáciu vlákniny, vyrábajú vitamín K a vitamíny skupiny B, pomáhajú vstrebávaniu elektrolytov – soli sodíka, draslíka a horčíka, či zvýšiť biologickú dostupnosť ďalších minerálov. Skrátka, regulujú naše tráviace procesy a tak predchádzajú nepríjemným ochorením, ako sú hnačka či zápcha. Črevné baktérie zohrávajú v našom tele obrannú úlohu. Možno povedať, že budujú barikády na črevnej stene, ktoré patogénom bránia uvoľňovaniu do krvného riečišťa a súčasne s nimi bojujú o živiny v hrubom čreve, vytvárajú tak nepriaznivé prostredie pre ich rozvoj. Vo vážnejších prípadoch pomáhajú mobilizovať imunitný systém a protilátky. Nedávne štúdie ukazujú, že môžu znížiť riziko vzniku niektorých druhov rakoviny. Baktérie pomáhajú zmierniť príznaky intolerancie laktózy a znížiť riziko vzniku alergií u ľudí. Najväčším nepriateľom našich "dobrých" baktérií je antibiotická liečba, ktorá môže spôsobiť skutočný zmätok v zažívacom trakte. Týchto cenných mikroorganizmov sa však môžeme zbaviť aj pomocou zlej stravy a zlého životného štýlu. Potom nám ale hrozia vážne poruchy.

Existuje mnoho ďalších spôsobov využitia baktérií. Uplatňujú sa ako užitočné baktérie v probiotických kultúrach v potravinových doplnkoch a zvyšujú účinnosť normálnej mikrocenózy prítomnej v tráviacom systéme. Svetový trh s týmito výrobkami neustále vzrastá v súlade so zvyšujúcimi sa požiadavkami spotrebiteľov, ktorí sa snažia takto priaznivo ovplyvňovať svoje zdravie. Mikroorganizmy sa uplatňujú aj pri výrobe mnohých potravín a v niektorých prípadoch sa používajú i ako potraviná.

Veríme, že predkladané skriptá umožnia študentom FBP a študentom príbuzných odborov prírodovedného a biotechnologického zamerania, získať potrebné vedomosti z bakteriológie, a že zároveň siahnu po nej i odborníci z praxe, či sa jedná o potravinárstvo, životné prostredie, verejné zdravotníctvo, výskumné a diagnostické laboratória.

Naše poďakovanie patrí doc. RNDr. Leone Buňkovej, PhD. a doc. Ing. Simone Kunovej, PhD. za cenné návrhy a pripomienky k rukopisu.

Autori

Autori:

Miroslava Kačániová, Lukáš Hleba

Názov:

Bakteriológia

Vydavateľ: Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre

Vydanie: prvé

Rok vydania: 2019

Náklad: 100 ks

AH-VH: 14,99-15,26

Neprešlo redakčnou úpravou vo Vydavateľstve SPU.

ISBN 978-80-552-1972-1